
POETICĂ ȘI STILISTICĂ

ELENA UNGUREANU

Institutul de Filologie
(Chișinău)

**APLICAȚII DE GRAMATICĂ A CULTURII
PE UN HIPOTEXT & HIPERTEXT
(SAU STĂNESCU DINSPRE CĂRTĂRESCU)**

„Stați liniștiți, hipertextul nu va ucide un text bun”,
Umberto Eco, *L'Espresso* [1]

„Lira bien qui lira le dernier.”
Gerard Genette,
Palimpsestes. La littérature au second degré [2]

0. Din perspectivă hermeneutică și postmodernistă, spre a putea construi punți de legătură dintre trecut, prezent și viitor, este nevoie, neîndoios, de citirea lui Neculce prin Sadoveanu și Bolintineanu; citirea lui Dosoftei prin Arghezi; a lui Stănescu prin Cărtărescu etc.

Epopoea *Levantul* de Mircea Cărtărescu [3] – bazată în construcția sa pe numeroase trimiteri la texte anterioare – găsim, în poemul al șaselea din Cântul VII al epopeii, unul dintre cele mai impresionante texte (scris în registru ludic-grav) din întregul cânt și chiar din întreaga epopee. Dar, mai întâi, ca să intrăm în temă, să reproducem portretul poetic al celui de-al șaselea corifeu (din cei șapte) – Nichita Stănescu, la a cărui operă ne vom referi în continuare, pornind de la ideea că ar fi „bine să-l lăsăm pe acesta multă vreme «neînmormântat», chiar dacă între timp au apărut noi semne de evoluție a poeticității, tocmai în profitul acestora” [4, p. 5].

Pe un pedestal stă sângur, dăltuit în perlă mată,
Un colos cu ochi albaștri și cu buza sângerată,
Căutând în jur de sine cam sfios și rătăcit.
Un pulovăr ca o zale preste peptu-i stă lipit.
Vițele cărunte-i cade preste frunte. (Ah, bătrâne,
Eu privii aceste pleoape și strânsei aceste mâne,
Și vorbirăm împreună, dară nu te-am cunoscut.
Drămuiau în poesia-ți cât e aur și cât lut (...)
Haide, cu tărăgănată voce spunerea a o-ncepe
Unde în cuvânt se luptă a simți și a pricepe
Ș-unde-a fi ca un balaur săgetat e de *erând*.
Sângele gravid ivește uluirea unui gând.

(M. Cărtărescu. *Levantul*, p. 101)

O remarcă importantă: în toate cele șapte modele (Eminescu, Arghezi, Bacovia, Barbu, Blaga, Stănescu, Cărtărescu), primul vers sau chiar primul cuvânt al deja binecunoscutelor pastişe cărtăresciene din *Levantul* este cel care dă tonul, reface stilul, reînnoind textul-gazdă cu textul-sursă. Amintim aici că, după Genette [2], *hipotextul* este textul care este cel citat sau imitat (textul-sursă), iar *hipertextul* este acela care citează sau imită (textul-gazdă). Cărtărescu însuși, exeget al generației optzeciștilor, re-scriind *Glossa* eminesciană, realizează că unele hipertextualități au devenit iremediabil mijloacele scriiturii postmoderne: „Și atunci nici fantezia/ Nu mai este decât praf./ N-ai pricepe măreția/ Scrisei, de ai fi seraf/ Hipertext și hiperlume/ Ce nu-ncape-n minți de ghips./ El doar s-a salvat din spume,/ Din iluzie, eclips.” (*Levantul*, p. 144). Uneori, hipotextul îl poate constitui întreaga operă a poetului imitat, ca în cazul pe care îl vom lua în discuție mai jos.

- Trimitere la hipotextul eminescian: *De ce din umbra-mi ai fugit?...*
 Trimitere la hipotextul arghezian: *De ce nu-s singur si nefericit?...*
 Trimitere la hipotextul barbian: *Numit ținut, grup simplu, falsă landă*
La soarele pontifical intors...
 Trimitere la hipotextul bacovian: *E seară și ninge-ndesat,*
Zăpadă-n zăpadă se lasă...
 Trimitere la hipotextul blagian: *M-am retras într-o peșteră*
Și număr stelele căzătoare...
 Trimitere la hipotextul stănescian: *Deodată mi s-a făcut moarte*
cum altora somn li se face...
 Trimitere la hipotextul cărtărescian: *Floare-a lumilor, val verde cu lucori de*
petre rare...
 (M. Cărtărescu. *Levantul*, p. 94-104)

Teoria intertextualității constituie obiectul a numeroase studii [a se vedea numărul special SCL dedicat fenomenului – 5]. Cercetătorii țin să evidențieze că mecanismul producerii intertextului nu este unul mecanic. Orice text constituie un intertext față de un alt text (Roland Barthes). În cazul intertextualității literare se consideră că nu este vorba de o asimilare: contactul unui text secund (T2) cu un text primar (T1) nu va duce la integrarea T2 în T1, ci va produce o dezintegrare a ambelor texte, formând, drept urmare, un al treilea text – intertextul. Totodată, intertextualitatea presupune și relațiile de imitație și reproducere directă a unui T1 în T2. „Deoarece nu mai are centru, căci este policentrist, nici limită (...) sau sfârșit (...), textul poetic particular devine locul de interferență a numeroase rețele intertextuale, altfel zis – un intertext, și ca atare se deschide spre textul general al culturii și istoriei” [cf. 6, p. 178, 181].

Mai jos intenționăm să urmărim, în baza câtorva elemente gramaticale, legătura hipotextului stănescian cu hipertextul cărtărescian. Hipertextualitatea se referă la textele derivate din texte preexistente, denumită și „literatură de gradul al doilea”), și se înglobează în spațiul mai cuprinzător al *transtextualității* sau *transcendenței textuale* (Genette). La ora actuală încă mai persistă o confuzie puternică între multitudinea de termeni legați de textualitate – „parasinonimie abuzivă” [11, p. 179].

Din perspectivă informatică, problema hyper-textului (încercăm o distincție între *hipertext* al literaturii și *hypertext* care se produce în spațiul virtual) e extrem de

complexă: „Spre deosebire de textul scriptic tradițional (bi-dimensional, „aplatizat” pe suportul real, consistent, al paginii de hârtie), hypertextul este un text electronic, „adâncit” în tridimensionalitatea virtuală a ecranului de computer; în consecință, el nu mai funcționează pe o suprafață (cea a foii tipărite, pe care o întoarcem cu degetul), ci pe o interfață (a ecranului digital, răspunzând comenzilor/click-urilor de pe tastatura calculatorului). În cazul intertextualității, relaționarea nu se face prin conexiuni pe ecranul electronic, ci printr-o întindere de trimiteri la corpul întreg al literaturii; dacă acesta include și „literatura” hypertextuală, atunci fenomenul de intertextualitate poate fi considerat global. Și invers, dacă întreaga literatură ar putea fi cuprinsă într-un program și accesată hyper-textual pe ecranul computerului, atunci procesul de intertextualitate s-ar transforma într-unul de hypertextualitate universală” [pentru o mai bună familiarizare cu domeniul, a se vedea 7]. Se schimbă, de altfel, și raportul cititor–operă: apar cititorii hypertextuali, browserul (navigatorul), userul (utilizatorul) și co-author-ul (co-autorul), socoțiți specifici noului mediu electronic. Literatura română n-a atins cine știe ce performanțe în acest sens, dar nu este exclus ca în timpul cel mai apropiat să analizăm produse hipertextuale datorate dezvoltării tehnologiilor Internetului [a se vedea în acest sens, câteva studii în care se pune problema – 8, 9, 10].

Revenind la gramatică, îl vom aduce în discuție pe Constantin Noica, care spunea că „morfologia culturii ar constitui reflexul morfologiei gramaticale” [11, p. 94], constatând că „părțile de cuvânt” (adică părțile de vorbire, în metalimbajul gramaticii – n.n.) în realitate sunt „tiparele, condensările, formele și *ipostazele gândului*. E adevărat, morfologia gramaticală ca atare a fost mai degrabă nesocotită de către gramaticienii moderni, care au înțeles să arate preeminența sintaxei. (...) Dintr-un capitol începător de gramatică, **morfologia** ar putea deveni o adevărată *gramatică a culturii* privity ca arhetip al vieții istorice” [11, p. 90-91]. Mai jos întreprindem o asemenea încercare, cu toate riscurile pe care le presupune aceasta.

1. Adverbul DEODATĂ. Deloc întâmplător, Cărtărescu își începe poemul la Stănescu cu un adverb „cosmogonic” – **deodată**. Pentru o receptare mai adecvată, reproducem textul cărtărescian integral, care ne-a și sugerat titlul prezentului articol:

Deodată mi s-a făcut moarte
cum altora somn li se face.
și cum lor li se îngreunează ochii
așa și mie mi se îngreunează inima.
Atât inima îmi ajunge de grea
că o scap dintre coaste
cum aș scăpa-o dintre degete.

Și chiar atunci vine îngerul
– Ce ai făcut, bă, cu inima ta?
– Ce ai făcut cu inima ta?

Aripile lui sunt țurțuri de gheață.
În sprâncene are țurțuri de gheață.

Mantia de pe umeri din țurțuri
de gheață-i țesută.

– Ai dat-o la porci s-o mănânce
ai dat-o iepurilor să o roadă
ai dat-o la cârțițe să își sape în sângele ei tunele.
Ai sângele plin de cârțițe, bre,
nu vezi că ai sângele plin de cârțițe?

Stăteam în fața lui cu coastele desfăcute
și el tot lopăta din aripi de țurțuri.
Lopăta, lopăta, până când
a izbit cu aripile luna
și-a dat-o jos
și-a călcat-o cu tălpile

până când a stricat soarele și planetele până când a ruinat sentimentele.	Dar deja el povârnișe cu aripa și zdrobișe cu talpa toate cuvintele.
– Nu, nu, i-am răspuns fâlfâind și eu din coastele desfăcute.	– E toamnă, a mai zis îngerul lopătând, lopătând... (<i>Levantul</i> , p. 101-102)

Nu am fi avut deliciul re-lecturării lui Stănescu, dacă adverbul în cauză nu ar fi fost indicat de palimpsestul cărtescian, care debuta cu *deodată*... Numeroase alte versuri ne-au obligat să-l scoatem în evidență: **Deodată**, vol. III, p. 479 (titlu de poezie); **Deodată** am auzit ploaia venind... (titlu și primul vers) – (vol. I, p. 47); **Deodată** a căzut o stea. (*Pe un cadran solar*, vol. II, p. 1165); **Deodată** totul a înghețat. (*Stampă*, vol. II, p. 1171); Și-atunci, **deodată**, să se facă ziua. (*De dragoste*, vol. III, p. 89); **Deodată** se ridică-n sus/ lumina-globulară [*Deodată se ridică-n sus*], vol. III, p. 704) (aici și în continuare facem referință la [12]). Bineînțeles, critica literară nici ea nu a putut să-l treacă cu vederea. Ion Pop, de exemplu, remarca prezența în creația stănesciană a „scânteii revelatoare”, al clipei privilegiate, ivite brusc, fulgerător [13, p. 57-58], al *timpului discontinuu*, a *revelației de moment* a lumii, fragmentarea timpului „în unități de maximă tensiune a trăirii, solidară în această privință cu surprinderea ritmică a elementelor spațiale” [13, p. 21]. „*Iscaire, trezire bruscă, atingere sonoră, ridicare din somn* (echivalentă cu o altă trezire, a eului), scuturare de vise din adâncurile ființei: iată o înlănțuire de cauze și efecte reductibile, în ultimă instanță, la o singură cauză și un singur efect – acel *impuls inițial* urmat de propagarea, din obiect în obiect, a mișcării în unde luminoase ori sonore” [13, p. 11-12].

Ei trăiau în somn pentru că,
numai în vis,
trăiau cu tot trupul **deodată**.

(*Către Hypnos* – I, p. 316-317)

Din perspectiva gramaticalității însă, dar și a morfologiei culturilor, cum ar spune Constantin Noica, referințele sunt mai modeste. Ceea ce vrem să demonstrăm mai jos e faptul că adverbul *deodată*, ca și alte elemente definatorii ale poeticii stănesciene, face parte dintr-un sistem coerent care oferă organicitate viziunii poetului.

Adverbialitatea temporală – o categorie modală. „Adverbul ... (care este prin excelență **de mod**, cum arată gramaticienii, cel de timp și loc putând fi integrat de mod) ... le pune în valoare, în bine sau rău, cu măsură sau exces, pe cele cucerite” [11, p. 122] (a se vedea și [14, p. 190, 252: adverbele temporale sunt „foarte asemănătoare, semantic, cu adverbele modale”). Modalitatea însăși reprezintă un concept fundamental al limbajului, acesteia revenindu-i rolul de mediator între două lumi diferite: lumea exterioară obiectivă și închipuirea subiectivă a omului despre ea. „Nu e destul nici să așezi acțiunea în ceasul sau în locul potrivit, cu adverbele de timp și loc, cât mai ales trebuie s-o nuanțezi cu adverbele de mod. Ai putea spune că **viața e o chestiune de adverbe de mod**: o chestiune de *poate, desigur, cumva, probabil, ca să zic așa, oarecum sau foarte*” [11, p. 81-82].

Dicționarele înregistrează pentru adverbul *deodată* următoarele sensuri stabilite de tradiția lingvistică:

DEODĂTĂ 1. Pe neașteptate; brusc; subit. 2. În același timp; concomitent. (NODEX)

DEODĂTĂ 1. Pe neașteptate, brusc, subit. 2. În același timp, simultan, concomitent. 3. (Reg.) Deocamdată. (DEX '98)

DEODĂTĂ brusc, fulgător, instantaneu, odată, repede, scurt, subit, numai, acum, concomitent, deocamdată, momentan, odată, simultan. (Dicționar de sinonime)

Din alte surse, se mai pot adăuga și alte câteva sensuri: „dintr-o dată, inopinat, pe moment”, sensul popular „nitam-nisam” [14, p. 103].

Gramatica textului stănescian rezervă acestui adverb un loc aparte, ocurența lui relevând o viziune cosmică a realului: faptul că **toate** lucrurile, acțiunile se întâmplă se desfășoară, devin **dintr-o dată** și **în același timp, simultan**, doar că au intensitate deosebită, putând fi percepute din afară sau din interior (este vorba de poetica totului, poetica simultaneității etc.):

Deodată văzum ochiul triunghiular,/ toți și singur.

(*Aleph la puterea Aleph* – I, p. 525)

Dar mai înainte de toate,
noi suntem semințele, noi suntem
cei văzuți din toate părțile **deodată**,
ca și cum am locui de-a dreptul într-un ochi.

(*A unsprezecea elegie* – I, p. 259)

Totul se micșora egal, cu viteza gândului,
în același timp, munții, mările, oamenii
Totul se prăbușea în sine însuși cu viteza egală
și **în același timp**, încât nimeni
nu băga de seamă nimic.

(*Inima* – I, p. 363)

În lumea **suprasimultană**
trupul meu și cu trupul meu
se compun cu trupul meu.
Cu toate la un loc, **simultan**.

(*Certarea lui Euclid* – I, p. 575)

Filosofia lui *deodată* (sau *dintr-o dată*) are reflex chiar în originea universului, a pământului, lumii, limbajului. Lévi-Strauss face deseori apel la conceptele de hazard și discontinuitate (consonante cu semantica lui *deodată*), ca de exemplu, în cazul acelei „**structuri de structuri** care este **limbajul**, despre care, în *Introduction à l'oeuvre de mauss*, afirmă că „nu a putut lua naștere decât dintr-o dată”: «Indiferent de momentul și de

împrejurările apariției lui pe scara vieții animale, **limbajul nu a putut lua naștere decât dintr-o dată**. Lucrurile nu au început să semnifice treptat. În urma unei transformări a cărei studiere nu ține de științele sociale, ci de biologie și psihologie, s-a produs o trecere de la un stadiu în care nimic nu avea vreun sens la un alt stadiu în care totul avea sens». Ceea ce nu-l împiedică pe Lévi-Strauss să recunoască lentoarea, maturația, travaliul continuu al transformărilor factuale, istoria (...) Asemenea lui Rousseau, el trebuie să gândească de fiecare dată originea unei noi structuri după modelul catastrofei – bulversare a naturii în sânul naturii, întrerupere naturală a înlănțuirii naturale, abatere a naturii *de la natură*” [16, p. 390]:

Venea surprerea. Ea se deschidea **deodată**,
când era cel mai puțin așteptată
(*Cântec – III*, p. 137)

Înainte, nu a fost absolut nimic
deodată nimicul a adormit
și a început să viseze.
(*Confesiunea răului visător – I*, p. 1094)

În timp ce gramaticile tradiționale i-au rezervat locul central verbului, celelalte „părți de cuvânt” așezându-se în jurul acestuia sau fiind expediate la periferia sistemului morfologic, gramaticile poetice vor trebui să-i reconsidere locul (vezi și observațiile din supra 4). Modalizarea verbului se produce, în limbaj poetic, aproape exclusiv prin intermediul adverbului, care „însuflește, precizează, dar și extinde acțiunea verbului până la limitele lui extreme” [11, p. 122-123], deoarece rostul adverbelor, în sensul cel mai neutru, e de a scoate, „din curgerea brută a verbului, efectul” [11, p. 126]:

Și **deodată**-n jurul meu, natura
se făcu un cerc de-a dura
Când mai larg, când mai aproape
Ca o strângere de ape.
(*Leoaică tânără, iubirea – I*, p. 82)

Și **deodată** am simțit
Că am fost lăsat gravid
de viață.
(*Pean – II*, p. 79)

Descrierea metaforic-hiperbolizantă a statutului adverbului în viziune noiciană nu ni se pare deloc deplasată. Ea poate fi extinsă și asupra limbajului comun, nu doar a limbajului poetic. „Spiritul și-a găsit în adverb o ipostază prin care plasează și deplasează, frânează sau desfrânează cum vrea, ca într-un superior joc liber, tot ce se desfășoară cu verbele în lume și în om. Este, poate, **ipostaza cea mai rafinată**, sub semnul căreia s-ar putea spune că se nasc civilizația și cultura. De la agricultură și bucătărie (cum prepari hrana?) până la exercițiul cunoașterii (*cum* cunosc? este întrebarea fundamentală a științei

s-a spus; *cum* e cu puțință ceea ce este? se întreabă permanent filosofia) **adverbialitatea** se dovedește a fi suverană” [11, p. 123].

Dacă filosoful Noica proclamă puterea adverbialității într-un mod atât de tranșant, lingviștii nu se grăbesc să-i extindă la fel de mult teritoriul (astfel, nouă Gramatică a Academiei (2005) nici nu ia în discuție clasele semantice de adverbe, care ar oferi o mai largă perspectivă de abordare fenomenului). Într-un fundamental studiu despre timp și temporalitate, Cornel Săteanu constată că, spre deosebire de verb, care poate reda, prin „morfemica temporală, orice timp, **adverbul este prin el însuși o actualizare a ideii de timp**, „in esse”, pe unul din cele trei momente: trecut, prezent, viitor” [17, p. 41]. Adverbele de timp, care, cum am stabilit anterior, sunt prin natura lor modale, precizează, și chiar înlocuiesc, timpurile, diferența dintre timpuri. Prin urmare, „rolul definirii exacte a timpului revine nu verbului, cum se crede adesea, ci **adverbelor de timp**” [17, p. 24]. Pentru o aplicare pe creația stănesciană, reproducem mai jos clasele semantice de adverbe stabilite de Cornel Săteanu:

Adverbe datante (care datează, fixează): *ieri, adineauri, de curând, de odinioară, mâine, atunci, odată, înainte, deocamdată, apoi, deodată* ș.a.

Adverbe durative (care durează): *mereu, pururi, veșnic, întruna, oricând, întruna, dintotdeauna* ș.a.

Adverbe iterative (care se repetă): *uneori, rareori, câteodată, ades, adeseori, din când în când* ș.a.

La o primă analiză, adverbul *deodată* este unul datant, altfel spus, care datează momentul concret al împlinirii unei acțiuni. În contextele poetice stănesciene însă datarea se intersectează cu iterativitatea și durativitatea, fapt pe care ni-l indică verbul *a deveni* (care durează, care este procesual):

Deodată ochiul *devine* gol pe dinăuntru
ca un tunel, privirea
se face una cu tine.

Iată până unde poate ajunge
privirea, dacă se trezește:

Deodată *devine* goală, aidoma
unei țevi de plumb prin care
numai albastrul călătorește.

Iată până unde poate ajunge
albastrul treaz:

Deodată *devine* gol pe dinlăuntru
ca o arteră fără sânge
prin care peisajele curgătoare ale somnului
se văd.

(*A treia elegie* – I, p. 228-229)

La Stănescu, efectul se produce și sporește și prin alăturarea a două sau mai multe caracteristici adverbiale ale acțiunii:

Inima mai mare decât trupul,
sărind **din toate părțile deodată.**
(*A unsprezecea elegie* – I, p. 254)

Voi alerga deci **în toate părțile deodată.**
(*A unsprezecea elegie* – I, p. 256)

Modalitățile de intertextualizare în poeziile care mimează stilul înaintașilor se pot rezuma, din perspectiva gramaticilor generativ-transformaționale, la categoria de URMĂ, pe care Jacques Derrida o califică în felul următor: „Că e în ordinea discursului vorbit sau a discursului scris, niciun element nu poate funcționa ca semn fără să trimită la un alt element care el însuși nu este numai prezent. Această înlănțuire face în așa fel încât fiecare «element» – fonem sau grafem – să se constituie plecând de la urma în el a celorlalte elemente ale lanțului sau sistemului. Această înlănțuire, această țesătură, este *textul* (evid. aut.) care nu se produce decât în transformarea unui alt text. **Nimic, nici în elemente, nici în sistem, nu este nicăieri și niciodată doar prezent sau absent. Nu există, de la un capăt la celălalt, decât diferențe și urme de urme**” (evid. n.). Și nu e vorba aici de o metaforă, ci de un concept filosofic perfect aplicabil științelor limbajului și literaturii: „*Gramme* (sau diferența – n.n.) este atunci conceptul cel mai general al semiologiei – care devine astfel gramatologie – și se potrivește nu numai câmpului scriiturii în sens îngust și clasic, ci și celui al lingvisticii...” [12, p. 24-25]. Abia la Stănescu se cristalizează cu adevărat conștiința clară a scrierii cu scrisul înaintașilor, experiență pe care avea s-o preia copios Cărtărescu:

Dacă poeziile cele bune nu merg,
noi tot timpul vom avea
o poezie de rezervă.
**Noi suntem atât de săraci
în poezie,
încât le facem cu piese de schimb.**
Pe dealul
valea,
Blaga
se schimbă în Bacovia.
De la Bacău la București,

Bacovia se schimbă în
Arghezi.
Și toți, absolut toți
poetii și poeziile
cu piese de schimb
au audiență la nimb.
Au audiență la „**nu credeam
să-nvăț
a muri vreodată**”.
(*Poezie de rezervă* – III, p. 508)

Grigore Canțâru, investigând mecanismul interior de devenire și funcționare a poeziei lui Stănescu, constată raportarea constantă a operei acestuia la *Oda*... eminesciană, ea „constituind **arhetipul generativ** al universului stănescian”. În opinia cercetătorului,

„procesul se desfășoară într-un regim de permanentă confruntare cu *Oda*... – arhetip, configurându-se, gradat, după principiul concentric, în câteva «unde intertextualizante» ... adică hipertextele rezultate în urma reînșurării creative a *Odei*...” [18, p. 13] (găsim aici o corespondență între „urma” derrideană și „unda” pe care o identifică Canțăru – pentru detalii a se vedea studiile [18] și [19]).

Dacă la Eminescu adverbul *vreodată* (*vroată*) a făcut istorie în gramatica limbii, mai ales prin celebrul vers din „*Oda în metru antic*”, adverbul *deodată* nu are aceeași încărcătură semantică (cu excepția, poate, doar a versului respectiv din *Odă*...: „Când *deodată* tu răsăriși în cale-mi,/ Suferință tu, dureros de dulce”; în rest, se întâlnește *Ce tresari din vis deodată?* (*Călin – File din poveste*); *Deodată* trece-o cugetare./ Un val pe ochii tai fierbinți:/ E-ntunecoasa renunțare,/ E umbra dulcilor dorinți (*Atât de fragedă*).

La Stănescu, printr-o surprinzătoare metamorfoză, adverbul *deodată* i-a luat locul lui *vreodată*. „Nu numai că adverbul modulează verbul (...) dar abia prin el, prin adverb, acțiunea sau starea pe care o exprimă verbul reușește să iasă din inerție” [11, p. 123]. Revelația adverbului *deodată* se regăsește în sistemul poetic stănescian peste tot: orice verb poate fi compatibil cu el, orice substantiv poate construi o relație pe axa sintagmatică S–V–A (substantiv–verb–adverb):

forma lor le aparține
în întregime și toată
DEODATĂ.

Spuneau că cei ce sunt treji
nu sunt în stare să-și *locuiască*
tot **trupul** DEODATĂ

și-atunci în ea (**privire** – n.n.) nu mai *trăiesc*
toate culorile **deodată** (p. 317)
...toate **sunetele** DEODATĂ
...toate **vibrațiile** DEODATĂ
...toate **amintirile** DEODATĂ
(*Către Hypnos* – I, p. 316-317)

DEODATĂ, am simțit cum *renaște* în noi o **vorbire**,
și tremuram cu gurile lipite de ea.
(*Schimbarea* – I, p. 1292)

Cercetătorul Dumitru Chioaru consideră că „Nichita Stănescu a inventat (...) o adevărată **poetică a instantaneului**. Textul său se țese din imagini fulgurante care sugerează tocmai discontinuitatea temporală și substanța lor imaginară/onirică” [20, p. 189-190].

Deodată gândul mi s-a schimbat în **vedere**
și ea a început să mă doară

ca o dezmoțire

...

Deodată, totul a început să treacă și să se treacă
să nu mai stea și, –
să se alerge.

...

Și pentru că **deodată** suntem mulți
și pentru că **deodată** există sus și există jos
și pentru că **deodată** ne este foame unul de altul
și pentru că **deodată** avem început și vom avea sfârșit
sentimentul numit frică ne-a dăruit cu guri
sentimentul numit unu ne-a îmbrăcat în făpturi.

*(Blândețe și ferocele activități ale însuflețitorilor
și neînsuflețitorilor – I, p. 1316-1317)*

Așadar, în centrul gramatical al poeziei instantaneului se postează adverbul DEODATĂ, viziune modernistă a iluminării, îndumnezeirii (Stănescu), care a alimentat viziunea postmodernistă: TOTUL, DEODATĂ și ORIUNDE (Cărtărescu).

Mergeam desculț și gol și-nfometat

prin frig, prin zăpadă, prin totul,
când **deodată** m-am iluminat;
reînviase mortul.

...

Mergeam desculț și dezvelit
de pielea ce mi-a fost cortul,
când **deodată** m-am îndumnezeit:
reînviase mortul.

(Colindă – III, p. 282)

Așa cum observă Dumitru Micu, la Stănescu, „procedarea cea mai izbitor individualizantă (...) e schimbarea funcțiilor gramaticale ale părților de vorbire și, implicit, vidarea de sens. Substantive, numerale iau locul verbelor sau sunt adjectivate forțat, puse în raporturi sintactice imposibile; adjective, pronume, adverbe, numerale, verbe sunt substantivate năstrușnic; verbul *a fi* e conjugat fantezist (a se vedea, de exemplu, *erând* în primul citat din *Levantul* la începutul prezentului articol); verbe active intransitive sunt tranzitive și trecute la diateza reflexivă; cuvinte neflexibile sunt tratate ca și cum ar suporta declinarea sau traversarea gradelor de comparație [21, p. 410] – unele dintre care s-au putut remarca în citatele de mai sus. Nu ne vom opri însă la ele, ci vom semnala doar cazul particular al lui *deodată*. Deși în creația stănesciană adverbul respectiv n-a putut să-și depășească (alte părți de vorbire au putut!) condiția de cuvânt „neflexibil” (amintim: „Caracteristica morfologică a clasei adverbului este **invariabilitatea** (manifestată ca indiferență față de categoriile

gramaticale” [22, p. 587], iată un caz, rarisim în literatura română, de conversiune a adverbului în substantiv și/ sau adjectiv:

De prea multă vreme suntem în viață ca să nu le știm pe toate ale vieții,
dar trece din când în când îngerul
și **deodată** le știm pe toate cele *deodată*
în timp ce le uităm **deodată**
pe toate cele *deodată*.

(*Ninsoarea* – III, p. 639)

În final, pentru elogiul adverbului din acest compartiment al eseului: „**adverbul**, abia, este cel care aduce libertatea și grația, o dată cu rafinementul și subtila erodare a civilizațiilor și culturilor. Pe registrul întins al adverbului se înscriu anarhia ca și reținerea, arbitrarul ca și legea, pirateria chiar de stat și onoarea, goticul înflorit dar și goliciunea bazilicilor protestante, barbaria (...) ca și civilizația, tumultul dar și liniștea, violențele pasiunii ca și decretele rațiunii, femininul (...) și uscăciunea masculinului lipsit de nuanțe și intuiții, nostalgia paradisului pierdut ca și iluzia celui regăsit, individualismul sumbru dar și rafinementul vieții de societate, dispersiunea și concentrarea, prostul-gust deopotrivă cu bunul-gust, degenerarea și regenerarea, rococoul ca și neoclasicismul, exaltarea retorică dar și sobra ironie a lucidității moraliştilor, libertinajul la fel de bine ca eticismul, „sufletul frumos” închis asupra-și dar și caritatea deschisă, delirul amiezii ca și liniștea înțeleaptă a serii” [11, p. 127].

2. ALTE ADVERBE. Și în legătură cu alte adverbe (*parcă, nicidecum, totdeauna, niciodată, acum, altădată* etc.) se pot construi sisteme de referință. Doar câteva exemple ca sugestie pentru viitoare cercetări de critică lingvistică.

Parcă dormim și visăm, îmi spuse ea,
și eu am crezut-o...

(*Parcă dormim și visăm, îmi spuse ea* – I, p. 187)

Acolo pe zăpada cea albă noi doi ne-am iubit.

Urma noastră în zăpada cea albă este

aidoma copitei unui animal sideral

care a trecut prin zăpadă

niciodată acum,

totdeauna altădată...

(*Ce alb, ce negru de alb!* – I, p. 1184)

Totdeauna altul, **totdeauna aproape.**

(*Cântec fără răspuns* – I, p. 130)

Niciodată n-am să învăț că el a murit.

(*Despre moartea lui Ptolemeu* – I, p. 513)

Niciodată n-am să fiu sacru.

(*A șaptea elegie* – I, p. 238)

În contextul formulelor hipotextuale și hipertextuale, menționăm că formula argheziană:

Ce sufăr mi se pare că-ți este de durere,
De față-n tot ce naște, de față-n tot ce piere,
Apropiată mie și totuși depărtată,

Logodnică de-a pururi, soție niciodată

(T. Arghezi. *Cântare*)

a avut ecou puternic nu doar în creația lui Stănescu:

Sunt și nu sunt. Ești și nu ești.

Nepereche **nicicând, totdeauna** pereche.

(*Muzica* – I, p. 340)

sau a lui Cărtărescu:

...și că printre otomobile, cochetă,
treci demacheată pe-un bulevard de mochetă
în înflorată ie și totuși deflorată,

logodnică de-a pururi, soție niciodată...

(M. Cărtărescu. *Plurivers*, 1, *Viziune de seară*, p. 148)

dar și în creația basarabenilor:

Draga mea, iubito,

Floare-ngândurată,

A mea totdeauna

Și-a mea niciodată.

(Nicolae Dabija)

3. SUBSTANTIVUL. Fără a le minimaliza câtuși de puțin importanța, vom zăbovi doar fugitiv asupra altor părți de vorbire din această poezie, cum ar fi substantivele: *inimă, coaste, înger, gheață, porci, iepuri, cârtițe, sânge, sentimente, toamnă* etc.), schițând mai jos o grilă de lectură a textelor stănesciene la care se raportează textul cărtărescian luat în discuție aici. „Urmele” lecturii din Stănescu pot fi identificate la Cărtărescu fără prea mare dificultate. În cazul substantivului se constată frecvența lui metonimizare: „inima e ascunsă sub coastă”, inimă e sânge, coasta e inimă sau liră, îngerul e moarte ș.a.m.d.

STĂNESCU:

Deodată devine gol pe dinlăuntru
ca o arteră fără **sânge**
prin care peisajele curgătoare ale **somnului**
se văd.

(*A treia elegie* – I, p. 228-229)

Inima mea învinge **sângele** meu.
Sângele meu cotropește **inima** mea/și-apoi
Inima mea alungă **sângele** meu.
Sângele meu umflă **inima** mea.

(*Lupta inimii cu sângele* – I, p. 601-602)

Inima se varsă printre **coaste**.

(*Cântec* – I, p. 402)

A venit **îngerul** și mi-a zis:

– Ești un **porc** de câine,
o jigodie și un **rât**.

(*Al meu suflăt, Psyhée* – I, p. 861)

eu sunt Stănescu Hristea, știi?

Stănescu Hristea, poetul **îngerilor**.

(*Cântec de toamnă* – II, p. 417)

Apoi/**gheață** de **gheață**
cu **gheață** de **gheață**
cu gară de **gheață**
cu două trenuri de **gheață**
cu apoi de apoi
cu apoi de **gheață**.

(*Gara* – II, p. 1109)

Dormeam atât de dus într-un **iepure**.

(*Frica și alergarea* – I, p. 1293)

Și tu rânjești, pentru că masa ești chiar tu,

Și tu rânjești la **sobolani**

(*Cântec* – I, p. 452)

– Nu vrei să cumperi un câine? –
m-a întrebat **îngerul**, ținând în brațe
inima mea/lătrătoare,
dând din **sânge** ca dintr-o coadă.

(*A cumpăra un câine* – I, p. 1003)

Inima mea, de **câine**, **inima** mea, de capră,
inima mea de **iepure**, ...

Inima inimii mele

inima lui A

(*[inima mea...]* – II, p. 773)

CĂRTĂRESCU:

Deodată mi s-a făcut **moarte**
cum altora **somn** li se face.
și cum lor li se îngreunează ochii
așa și mie mi se îngreunează **inima**.

Atât **inima** îmi ajunge de grea
că o scap dintre **coaste**
cum aș scăpa-o dintre degete.

Și chiar atunci vine **îngerul**

– Ce ai făcut, **bă**, cu **inima** ta?

– Ce ai făcut cu **inima** ta?

Aripile lui sunt țurțuri de **gheață**.
În sprâncene are țurțuri de **gheață**.
Mantia de pe umeri din țurțuri de
gheață-i țesută.

Ai dat-o la **porci** s-o mănânce
ai dat-o **iepurilor** să o roadă
ai dat-o la **cârțițe** să își sape în **sângele** ei tunele.
Ai **sângele** plin de cârțițe, **bre**,
nu vezi că ai sângele plin de cârțițe?

Dar **îngerul** tăcea, trecea

..., citind o carte veche.

(*Îngerul cu o carte în mâini* – I, p. 469)

Și-am cântat din **coasta** mea

(*Frunză verde de albastru* – I, p. 447)

Să te-mbrățișez cu **coastele**-aș fi vrut.

(*Îmbrățișarea* – I, p. 84)

A venit **îngerul** greoi ca un balaur,

Mă izbea în **sânge**, în **inimă** și în **cuvinte**

(*Aterizarea* – II, p. 93)

Îngerul se zbătea în **inima** mea.

(*Locotenenți* – II, p. 630)

Murise **îngerul**

dar nu l-am putut ține în brațe,

se făcuse de apă și mi-a curs printre **degete**.

(*Semn 19* – II, p. 313)

Hai să fugim./ Hai să fugim

Vine **toamna** peste noi prieteni

(*Dansul* – II, p. 1248)

și vine-n urmă **toamnă**

scumpa mea de doamnă.

(*Madrigal* – III, p. 686)

Stau cu o **lopătă** în mână, între două gropi.

(*A șasea elegie* – I, p. 237)

Stăteam în fața lui cu **coastele** desfăcute
și el tot **lopăta** din aripi de țurțuri.

Lopăta, lopăta, până când

a izbit cu aripile luna

și-a dat-o jos

și-a călcat-o cu tălpile

până când

a stricat soarele și planetele

până când

a ruinat sentimentele.

Nu, nu, i-am răspuns

fălfind și eu din **coastele** desfăcute.

Dar deja el povârnișe cu aripa
și zdrobișe cu talpa toate **cuvintele**.

– E **toamnă**, a mai zis **îngerul**
lopătând,
lopătând...

(*Levantul*, p. 101-102)

4. VERBUL. În legătură cu verbul, vom reține (doar cu referire la materialul pe care ni-l furnizează pasișă cărăresciană) că verbul *a muri* indică o acțiune durativă, semnificație pe care în limbaj obișnuit, comun nu o posedă. Mai mult decât atât, „categoria de *timp* („timp concretizat”, cum îl vedea poetul, timpul său istoric, nu cel pur gramatical) o posedă toate vocabulele, chiar și cele fără înțeles, strigătele, interjecțiile, sunetele, iar aceasta se întâmplă când considerăm cuvântul în *realitatea actului de vorbire* și *realul* nu ca o categorie abstractă, ci în funcția sa de realitate, este cazul cuvântului surprins ca *vorbire trăită*, ca discurs ce se află mereu în *Proces*” [3, p. 158].

Atunci când afirma: „Poate că de aceea, într-o morfologie a culturii pe bază nu de simbol spațial sau de idee originară, care sunt unice, dar pe bază de variate forme gramaticale, **nu a fost cazul să se vorbească despre vreo ipostază culturală a verbului**. Căci în definitiv verbul este prezent peste tot, în sânul vorbirii, ca și al manifestărilor sau proceselor ce se desfășoară; el este inima lor, centrul lor viu, în termeni moderni este functorul prin excelență, adică termenul creator de goluri. (Cântă. Cine? unde? când? cum? etc.) **Fiind așa peste tot, verbul nu mai caracterizează nimic, ci reclamă el caracterizări**, de ordinul celor pe care i le aduce adverbul” [11, p. 123-124], Noica, probabil, nu luase în calcul o extindere semantică atât de neașteptată a acestui verb, cum s-a întâmplat în creația stănesciană. La Stănescu, „acțiunea” de a muri nu se mai

produce instantaneu, subit, dintr-o dată, ci durează în timp – este una durativă, iterativă sau intermitentă:

N-am mai murit *de foarte multă vreme...*

Eu **am murit** *în trecut*

Chiar înainte de a mă naște.

(*Cântec* – I, p. 461)

Această experiență poetică a morții întinsă pe axa temporalității are rădăcini adânci în eminescianul „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată” (a se vedea și toate celelalte poezii ale ciclului, precum și studiile respective). Vom reține totuși că în versul în stil stănescian al lui Cărtărescu dorința de a muri vine pe neașteptate: **Deodată** *mi s-a făcut moarte...*

Tot în legătură cu verbul, ar merita, dar nu luăm în discuție aici po(i)etica *necuvintelor* (au făcut-o numeroși specialiști mult mai bine). În poezia sa „metalingvistică” (Ștefania Mincu), „filosofie și joc infantil”, „poetul experimentează diverse formule poetice în scop polemic; spre a se delimita de modele, spre a le nega, după ce a făcut dovada de a le fi intuit mecanismele.” [23, p. 112].

haide, **luminează-mă**
haide, arginteză-mă,
 și **însingurează-mă,**
 de mine **mă reazi-mă,**
treazi-mă, treazi-mă.

(*Decembrie spre ianuarie* – III, p. 385)

Ah, prietene tu-mi ești aripă
 La tot ce sunt
 La tot ce **esc.**

(*[să re înălțăm]* – III, p. 694)

La urmă când se înclina
 cu aripa din stânga sa
 timpul trecea și nu trecea
 erai când totul **se era.**

(*Icoană pe sticlă* – II, p. 719)

că sunt, că **mă sunt.**

(*[avem...]*, III, p. 847)

Vrei tu să vreau **să fi fiind**

(*Atât de repede* – I, p. 885)

N-ai să vii și n-ai să morți
 N-ai să șapte între sorți,
 N-ai să iarnă, primăvară,
 N-ai să doamnă, domnișoară.

(*N-ai să vii* – I, p. 884)

5. ADJECTIVUL. „Adjectivul mlădiază substantivul până la disoluția acestuia”, „scoate din rigiditate și conferă tot soiul de nuanțe substantivului” [11, p. 122-123]. În legătură cu această poezie constatăm că poetul Cărtărescu a fost foarte zgârcit în a utiliza adjectivul-epitet: doar un epitet la care a recurs de 2 ori, dar ce epitet!:

Stăteam în fața lui cu **coastele desfăcute**
 și el tot lopăta din aripi de țurțuri.

Altminteri, Stănescu, recurge la adjectiv cu destulă precauție, motivându-i întrebuințarea pentru extincția substantivului:

...**coasta**
 de vid, de nealbastru,
 de nechemare, de nepește
 de nepiatră, de neprieten
 de nefiresc, de nefirește.

(*Spunere* – I, p. 453)

6. INTERJEȚIA. În sfârșit, interjecția dragă lui Stănescu e una de tip argotic sau familiar (*bă, mă, bre*), care indică o atitudine de frondă, un stil direct, nemenajant, de egalitate a omului cu obiectele:

mă adresez pietrei cu „**mă**”,
 îi spun „**bă**” câinelui.

(*Expunere* – I, p. 545)

Haidem să fim rude, – i-am spus
 propriei mele vieți,
 haide tu, haide **bă**

(*Rug și rugă primăverii* – I, p. 1322)

Veni Daimonul, mă-ntrebă:
 – Ce faci pe-aicea tu țărane, **bă**?

([și sentimentele...] – II, p. 1058)

Acum aș vrea să dorm
 dar a venit Maria la mine și mi-a zis:
Bă, robule, ce-a făcut fiul meu

Iisus aseară la cina cea de taină?

bă, robule?

(*A șaptea scrisoare* – III, p. 759)

servind ca model de imitație și textului cărtărescian la care ne referim:

– Ce ai făcut, **bă**, cu inima ta?

– Ce ai făcut cu inima ta?

Ai sângele plin de cârțițe, **bre**,

nu vezi că ai sângele plin de cârțițe?

În încheiere, dacă ținem cont de intertextualitatea constitutivă a textului poetic, „raportul dintre hipotext și hipertext nu mai poate fi gândit ca raportul dintre două semne globale, în care unul (hipertextul) poate fi tratat ca *interpretantul* celuilalt (în sens peircean), ci ca o punere în relație **a două intertextualități**, ceea ce complică enorm lucrurile” [24, p. 213], devenind producătoare (activă), la nivelul interpretării textului, extinzând, am putea afirma că e posibilă o **punere în relație a mai multe intertextualități**: așa cum am arătat mai sus – relația hipertext cărtărescian – hipotext stănescian, la fel hipotext eminescian – hipertext cărtărescian – hipotext stănescian; intermediare la rândul lor de hipotextul arghezian; hipertext stănescian – hipotext blagian, hipertext cărtărescian – hipotext arghezian-blagian-bacovian-stănescian-cărtărescian („autohipertext” – 24, p. 218) ș.a.m.d. În acest scop, sunt necesare investigații pe mai multe paliere concomitent, din mai multe perspective, inclusiv cea gramaticală, fără a o ignora, bineînțeles, pe cea de „gramatică a culturii privite ca arhetip al vieții istorice”.

Depart de noi gândul că printr-o pastişă poți restabili stilul unui mare scriitor, îl poate însă re-inventa, pentru a putea fi re-citit. Iar celor familiarizați cu secretele lecturii, o asemenea poezie le poate oferi o rară desfătare intelectuală. Deci îi vom putea re-citi pe Eminescu, Arghezi, Bacovia, Blaga, Barbu, Stănescu și chiar pe... Cărtărescu prin Cărtărescu (sau oricare alt mare scriitor care va veni să-i cuprindă).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Umberto Eco. *L'Espresso*, 6 iunie 1993 [apud 8: Camelia Dedu, *Viata ca hipertext*.
2. Gerard Genette. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. – Paris, Éditions du Seuil, 1982.
3. Ștefania Mincu. *Nichita Stănescu. Între poesis și poiesin*. – București, Editura Eminescu, 1991.
4. Mircea Cărtărescu. *Levantul*. – București, Editura Cartea Românească, 1990.
5. *Studii și cercetări lingvistice*, 1985, nr. 1, p. 3-82.
6. Ion Plămădeală. *Opera ca text. O introducere în știința textului*. – Chișinău, Editura Prut Internațional, 2002.

7. Ion Manolescu. *Introducere în hyper-textualitate* <http://www.observatorcultural.ro/index.html/articles%7Cdetails?articeID=2925>
8. Camelia Dedu. *Viața ca hipertext*. http://asalt.tripod.com/a_012_internet.htm
9. Monica Joița. *Etica și pragmatica filologiei electronice*. Observator cultural, nr. 119/ 14-20 iunie 2007 <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=751>
10. Mircea V. Ciobanu. *Lumea ca intertext*. Sud-Est cultural, nr. 3/ 2008 <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=11492>
11. Constantin Noica. *Modelul cultural european*. – București, Humanitas, 1993.
12. Nichita Stănescu. *Opere*. vol. I-III. – Academia Română, Univers Enciclopedic, 2002.
13. Ion Pop. *Nichita Stănescu. Spațiul și măștile poeziei*. – București, Editura Albatros, 1980.
14. Georgeta Ciompec. *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*. – București, EȘE, 1985.
15. Ovidiu Ghidirmic. *Hermeneutica literară românească*. – Craiova, 1994.
16. Jacques Derrida. *Structura, semnul și jocul în discursul științelor umane*// Scriitură și diferență. București, Editura Univers, 1998.
17. Cornel Săteanu. *Timp și temporalitate în limba română contemporană*. – București, 1980.
18. Grigore Canțâru. *Nichita Stănescu: eminescianismul i-mediat*// RLȘL, 1996, nr. 3, p. 8-14.
19. Grigore Canțâru. *Nichita Stănescu – coautor „hemografic” al Odei (în metru antic)*// RLȘL, 1996, nr. 6, p. 27-34.
20. Dumitru Chioaru. *Poetica temporalității. Eseu asupra poeziei românești*. – Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000.
21. Dumitru Micu. *Scurtă istorie a literaturii române. II. Perioada interbelică. Poezia contemporană*. – Editura Iriana, 1995.
22. *Gramatica limbii române*. vol. I: *Cuvântul*; vol. II: *Enunțul*. – București, Editura Academiei Române, 2005.
23. Dumitru Micu. *Dulcele stil nichitian: În dulcele stil clasic*. Periplu. – Editura Cartea Românească, 1974, p. 307.
24. Smaranda Vultur. *Poemul în replică și transformarea textului poetic*// SCL, 1988, nr. 3, p. 213-223.